

PHILOSOPHIA MARULIANA

Branko Jozić

UDK: 1(091) Marulić, M.
Izvorni znanstveni rad

Branko Jozić
Marulianum
S p l i t

Možda naslov *Philosophia Maruliana* izgleda preuzetno jer ovdje nije riječ o filozofiji u tom smislu koji joj uobičajeno pridajemo. Marulić nije tvorac filozofske sinteze niti začetnik nekog novog pravca. Uostalom, nisu nepoznata osporavanja prema kojima renesansni humanizam nije bio filozofska tendencija ili sustav nego je viđen kao kulturni i pedagoški program koji je vrednovao i razvijao važno, ali ipak ograničeno područje studija. Naime, *studia humanitatis* uključivahu filozofsku disciplinu, tj. etiku, isključujući područja logike, metafizike, filozofije prirode i sl. Drugi pak upravo u činjenici da čovjek postaje svjestan sebe kao subjekta i tvorca povijesti i u nastojanju da se spozna specifična ljudska priroda, kao i da je se poboljša, da čovjek bude ono što treba biti, upravo u tome vide autentično filozofiranje.¹ Pod ovaj drugi nazivnik smješta se Marulićev rad jer prema njemu mudar čovjek *dat će si truda da se snabdije naukama koje će usavršiti njegovu prirodu kako ne bi griješio s neznanja...*²

Ukratko, humanistički odgojni ideal sastojao se u retoričkom jezičnom obrazovanju i uputama za postizanje moralnog integriteta u skladu s filozofskim učenjem, u prvom redu s antičkim predloškom univerzalnog čovjeka. Budući da humanisti drže da je čovjek tvorac svoje povijesti, obilježje humanističkog stvaralaštva je i traženje primjera za moralnu filozofiju. I književnost kao *magistra*

---

¹ Kao duhovni pokret okrenut antici renesansa zapravo zagovara povratak počelima, povratak autentičnosti. U tekstovima mnogih humanista, poput L. Brunija, moralna se filozofija afirmira kao izrazito humanističko područje nasuprot fizici i metafizici.

² *Ev III, 4 (Evandelistar, Književni krug Split, 1985. - prijevod Branimir Glavičić).*

vitae pruža *exempla* za etiku (*praecepta*); ona poučava *ars vivendi* u smislu praktičnih životnih iskustava (*virii illustres*).³ U tom smislu valja promatrati i nasljedovanje (*imitatio*) starih: to je poticaj i put da se čovjek sam u sebi rodi (*per litteras provocati, pariunt in seipsis* — veli Ficino).⁴

Uostalom, termin *philosophia* etimološki znači ljubav prema mudrosti — mudroljublje. Međutim, u helenističkim i rimskim školama filozofija se ne sastoji u učenju neke apstraktne teorije,⁵ još manje u egzegezi tekstova:⁶ filozofija je umijeće življenja, posebno za stoike;⁷ ona je konkretan stav, određeni stil života koji zahvaća čitavu egzistenciju. Filozofski se čin ne smješta u red spoznaje, nego u red “jastva” i bića; on je napredak koji nam pomaže da potpunije postojimo, čini nas boljima.⁸ Paul Rabbow⁹ u filozofiji helenističkog i rimskog razdoblja vidi ponajprije etički aspekt. Tako filozofija postaje moralno vježbanje koje za svrhu ima promjenu vizije svijeta i preobrazbu bića pa ima ne samo moralno nego i egzistencijalno značenje.

Dodajmo ovome još i riječi Sokrata - filozofa *par excellence*: “... neću napustiti svoje poslanje filozofa (...) uvjeravati mlade i starije da se ne brinu previše za tijelo i materijalna dobra prije nego za svoju dušu da bi postala bolja; govoriti vam da se ne rađa krepost iz bogatstva, nego iz kreposti bogatstvo i svako dobro za pojedinca kao i za društvo.”¹⁰ Marulićev program čovjekove obnove u potpunosti se uklapa u ovakvo viđenje mudroljublja. On i kao *antiquarius* — ljubitelj starina, i kao moralno-didaktički pregalac skuplja i komentira *exempla* (*Institucija*) za “naslidovan’je Isukarsta” kao vrhunca čovjekova ostvarenja, što korespondira s antičkim idealom *kalokagatije*. On također u Predgovoru *Evandelistara* iznad svih znanosti ističe etiku. Naime, studij slobodnih umijeća, a posebno najizvrsnije od svih umijeća, moralna filozofija, omogućuje spoznaju svrhe ljudskog bića kojoj ga vodi putem kreposti ostvarujući pritom unutarnju harmoniju i sreću.¹¹ Držim da već rečeno opravdava naslov *Philosophia Maruliana*.

³ Usp. M. Gross, *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*, Novi Liber, Zagreb 1996, str. 54-67.

⁴ Usp. G. Reale — D. Antiseri, *Il pensiero occidentale dalle origini ad oggi* 2, La Scuola, Brescia 1983, str. 4-15.

⁵ *Facere docet philosophia, non dicere, et hoc exigit, ut ad legem suam quisque vivat, ne orationi vita dissentiat, ut ipsa intra se vita unius sit omnium actionum sine dissensione coloris* — veli Seneka (*Epistulae*, 20, 2).

⁶ Epiktet, *Diatriba* I, 4, 1-32: duhovni se napredak ne sastoji u boljem tumačenju Krisipa, nego u preobražavanju vlastite slobode - II, 16, 34).

⁷ Epiktet, *Diatriba* I, 15, 2; usp. I, 26, 7; Plutarh *Quaestionum convivalium libri* I, 2, 613 B.

⁸ Galen, *De cognoscendis curandisque animi morbis* I, 4. (cit. prema P. Hadot, *Esercizi spirituali e filosofia antica*, Einaudi, Torino 1988, str. 32).

⁹ *Seelenführung. Methodik der Exerzitien in der Antike*, München 1954.

¹⁰ *Apologija*, 17.

¹¹ *Budući da u čovjeku ne postoji ništa hvale vrednije od kreposti i ništa odvratnije od poroka, što onda treba da nam se čini izvrsnijim i vrednijim da se prigri od one nauke koja samoga čovjeka upućuje i obrazuje na koji način da se i odvrti od zloće i prione uz*

Štoviše, Marulić se izravno pozabavio pitanjem mudrosti u prvih osam poglavlja treće knjige *Evandelistara*: 1. *O mudrosti i prostodušnosti*; 2. *O poročnoj mudrosti i glupoj bezazlenosti*; 3. *Što je mudrost i gdje je valja tražiti*; 4. *O znanju koje nam je od Boga predano i o dužnosti razumna čovjeka*; 5. *Mudrost je dar Božji, a prva je mudrost nasljedovati Krista*; 6. *Samo Božja mudrost čini ljude blaženima*; 7. *Koje se mudrosti valja kloniti*; 8. *Mudrac je dužan učiti druge*. Ova poglavlja kao i čitav njegov opus rezultat su revnog traganja za životnom mudrošću, odnosno za rastom u kreposti(ma), pomoću koje se postiže blaženstvo i sreća, a sav taj govor karakterizira praktični aspekt.

Prisjetimo se da je konac srednjeg vijeka obilježen intelektualnom i moralnom krizom pospiješenom raspravama nominalista i naglašavanim teologijskim voluntarizmom te da je ta kriza dovela u pitanje sigurnost spoznaje i djelovanja. Jedan od izlaza artikuliran je kasnijim načelima *sola fides* i *sola gratia*. Marulićev je opus na liniji renesansnog traganja za jamstvom sigurnosti, odnosno mogućnosti spoznaje i djelovanja, i općenito sjedinjavanjem znanja i pobožnosti, objave, vjere i razuma. Njegovo uravnoteženo vrednovanje znanja, mudrosti, vjere i kreposti zacijelo je jedan od razloga zavidne recepcije i brojnih izdanja njegovih djela.

Vidljiva je Marulićeva čvrsta ukotvljenost u kršćanski nazor na svijet i čovjeka, kojem je kao razumnom biću u naravi da traži mudrost, što prema njemu ima logičko finalno obrazloženje: “*Bog je čovjeka učinio sposobnim da u sebe primi mudrost da bi svoga stvoritelja razumio, razumijevajući ga ljubio, ljubeći ga posjedovao, a posjedujući ga bio vječno blažen*”.¹² I premda kao gorljivi vjernik zagovara krepostan život, istovremeno nije spreman braniti slijepu vjeru i mehanički učinjena djela, pa makar prema vani izgledala i kreposna. “*Da bismo postojano i vjerno ustrajali u onom što je dobro, za to nam treba mudrosti*”;¹³ stoga “*dužni smo učiti i tražiti tu mudrost*”.¹⁴ No, dok zagovara znanje i obrazovanje, Marulić istovremeno upozorava da se oni mogu i zloupotrijebiti pa će zaključiti da grešnom znanju valja pretpostaviti svetu neobrazovanost, odnosno da je daleko “*bolje znati malo no s krepošću, nego mnogo bez kreposti*”; “*poročne se mudrosti valja kloniti jer ona je prava smrt*”.¹⁵ Zato savjetuje da se spoji krepost sa znanjem kako bi se postigla punija i savršenija mudrost. Mudrost je ne samo znati što su kreposti, nego ih i vršiti.¹⁶ Prema tome, znanje nije samo sofisticirana mudrost, tehnika, sterilna erudicija, već pretpostavka (spasonosna) djelovanja.

čestitost? (Predgovor). Držim da je upravo humanistički ideal mudra čovjeka motiv Marulićeva književno-didaktičkog angažmana, a ne tek ideološka ugroženost, gdje bi kršćanstvo trebalo konsolidirati bastion pred navalom islama (vidi: V. F i l i p o v i ć, *Filozofska misao Marka Marulića*, u: *Pouke za čestit život s primjerima*, Globus, Zagreb 1986, str. XII).

¹² *Ev* III, 5.

¹³ *Ev* III, 1.

¹⁴ *Ev* III, 5.

¹⁵ *Ev* III, 3; III, 2.

¹⁶ *Usp. Ev* III, 4.

Dakle, on priznaje vrijednost postignuća filozofije: *u toj tako sjajnoj vrsti poduke za rast u kreposti navodi se uistinu mnogo toga što su mudro i oštroumno pronašli i obradili filozofi.*¹⁷ Ali dok znanje smatra potrebnim, istovremeno upozorava: *“ako tko izučiti svu filozofiju a ne živi kako ona zahtijeva, ja ću, doduše, priznati da je učen, ali neću reći da je mudar. Mudar čovjek ne zapada u porok jer mu je svojstvena krepost. U ovom se otprilike svi slažu da mudrim valja nazivati samo onoga tko se odlikuje svim duševnim dobrima te raspolaže kako znanjem tako i čestitošću.”*¹⁸ A daleko od toga da se čestitost sastoji u samoj bezazlenosti i naivnosti. *“Bezazlenost bez mudrosti izložena je obmanama, a mudrost se bez bezazlenosti pretvara u prijevarnost.”*¹⁹

Pozornost prema sebi, gospodarenje sobom, trijumf razuma nad strastima, budnost u svakom trenutku, svijest vlastitog položaja u svijetu i odnosa prema Bogu temeljni je stav antičkih filozofa. Praksa ispitivanja savjesti, koju su preporučivali pitagorovci, epikurejci, stoici — poglavito Seneka i Epiktet, Plutarh i Galen²⁰ — a koja se u kršćanskoj tradiciji prvi put pojavljuje u Origena,²¹ u Marulića je jedan od pokazatelja mudrosti: *Mudar si ako svakodnevno pretresaš svoju savjest, ako svaki put kad se budiš iz sna misliš što ćeš raditi i svaki put kad se vraćaš na počinak ispituješ što si učinio, što si propustio i u čemu si pogriješio kako bi ubuduće opreznije hodio.*²² I Marulić kao i filozofi optira za holističku viziju, a protiv parcijalnih i kratkotrajnih blagodati ovozemaljske stvarnosti: *Mudar čovjek porazmislivši o svemu za čim nerazboriti žude uzvikuje sa Salamonom: ‘Ispraznost nad ispraznošću, sve je ispraznost! On hrabra srca prezire bogatstvo, časti, raskoš i sjaj, i svako uživanje ovozemaljskih slasti da njemu, koji kroči putem pravедnosti, ništa ne bude na smetnju jer više voli da se bez svega što puk smatra blagostanjem spasi, nego da s tim propadne. Ukratko, veli, budeš li mudar, sjećat ćeš se prošlosti, urediti svoju sadašnjost, imati pred očima budućnost i tako se pripremiti da se na kraju života pokažeš dostojnim obećane besmrtnosti.*²³

Vidimo da Marulić nipošto nije antiintelektualistički raspoložen, ali i da primat ipak daje objavi, slično kao i njegov suvremenik Erazmo, koji je uostalom mnogo oštrij i kritičkiji prema filozofiji. Naime, njemu je dobro poznato da su i filozofi obećavali mir sljedbenicima svojih učenja, ali, prema njegovim riječima, Krist je jedini koji može darovati mir, mir što ga svijet ne može dati (*Christus enim unus eam donat, quam mundus non potest dare*). Do njega vodi samo jedan put, ako sami sa sobom ratujemo, ako se žestoko borimo protiv svojih poroka.²⁴ Štoviše, imajući u vidu ovozemaljsku mudrost punu poze, u *Pohvali ludosti* napuhane će

¹⁷ Predgovor.

¹⁸ *Ev III*, 4.

¹⁹ *Ev III*, 1.

²⁰ Usp. P. H a d o t, *op. cit.*, str. 79.

²¹ *In Canticum canticorum*, PG XIII, col. 38-216.

²² *Ev III*, 1.

²³ *Ev III*, 1.

²⁴ Usp. *Enchiridion militis Christiani*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1995, Bd. I, str. 100.

“mudroljupce”, “poštovane filozofe s bradom i ogrtačem” Erazmo, odnosno njegova Ludost, pribiti na stup srama i ustvrditi kako nema razlike između mudraca i luđaka.²⁵ Marulić je manje oštar. Za njega između učena i neuka čovjeka *postoji nužno velika razlika*²⁶ i on ne odbacuje nego samo relativizira domete filozofije i vrijednost ljudskog znanja:

“Svaka je nauka koja se ne slaže s Evanđeljem beskorisna, ne može čovjeka učiniti mudrim pa prema tome ni blaženim. Pjesništvo obiluje izmišljenim pričicama, govornišтво pokazuje vještinu govorenja da bi se svidjelo, zvjezd-znanstvo vrvi promjenama na nebu i kretanjima zvijezda pa otuda proricanjima budućnosti dok se filozofija diči da se zdušno bavi mudrošću istražujući uzroke i prirodu pojava. Ali kako se čini da nijedna od tih nauka ne zna pravo ni istinito prosuditi koji je glavni cilj čovjeka, rekao bih da ih nitko ne treba učiti da donekle ne pomažu i poznavanju mudrosti Božje. Bit će vrijedno uzeti od njih samo toliko koliko je sigurno da će pristajati obuci vjernika, a ostalo odbaciti da ne škodi.”²⁷

U viđenju da je u čovjekovim rukama izlaz iz nepovoljne ovozemaljske situacije razabiremo duh renesansnog optimizma, ali nazire se i Marulićevo distanciranje od filozofije i njenih dometa. Naime, cilj koji mu je uvijek pred očima i kojemu je sve podređeno jest blaženstvo, i to ono vječno. Ono je nagrada za krepostan život, a ne krepost sama sebi plaćom, kako su to učili stoici. Filozofi su, kaže, mogli, i *de facto* jesu pogriješili u mnogim stvarima i bilo bi nerazumno i lakomisleno domete filozofije usporediti s onim što nam je objavio Bog, kojemu je svojstvena najsavršenija mudrost i neprevrtljivost.²⁸ *Trebat će stoga da oni koji idu za najvećim dobrom, za kojim su oduvijek tragali filozofi ali ga nikada nisu mogli pronaći, uče onu nauku koju nam je predao Bog, a ne ljudi, budući da samo ona pokazuje najistinitiji put k blaženstvu, najsigurnije ga obećava i omogućuje.*²⁹

Konačno, Marulić je kao i Erazmo na tragu Augustinova, odnosno Pavlova učenja, prema kojem mudrost i jakost Božja jest utjelovljeni Krist (usp. 1 Kor 1, 30). *Budemo li htjeli njega slijediti i držati se njegovih presvetih pouka, bit ćemo istinski mudri i istinski blaženi i ne već zemaljski, nego nebeski.*³⁰ U Erazma, koji se poziva na Pavla, nalazimo isključivost koju bismo Maruliću možda i zamjerali: nema veće ludosti pred Bogom od zemaljske mudrosti - pisano je: uništiti ću mudrost mudrih... Majka najgorega zla jest mudrost ovoga svijeta (*summi mali mater est mundi sapientia*); i obrnuto - *quod stultum est dei, sapientius est hominibus*. Za Erazma pak tvorac mudrosti i mudrost sama, Krist Isus, istinsko je svjetlo koje

²⁵ 45; 52.

²⁶ *Ev* III, 4.

²⁷ *Ev* III, 7.

²⁸ Usp. Predgovor; *Ulaska u blaženstvo nema osim putem znanja koje nam je predao od Boga* (*Ev* III, 4).

²⁹ *Ev* III, 3; III, 6.

³⁰ *Njega traži skrivena u Starim pismima, očevidna u Novima, u jednim i drugima divna i klanjanja vrijedna učitelja i darovatelja najvećeg dobra; dobra, velim, za kojim je cijela poganska akademija uvijek tragala, ali ga nikada nije mogla pronaći* (*Ev* III, 5).

raspršuje tmine svjetovne ludosti.³¹ Marulić također ponavlja Pavlovu antitezu između Božje mudrosti i mudrosti ovoga svijeta, a filozofima zamjera što su različito shvaćali čovječje blaženstvo i o njemu bulaznili jer ga nisu smještali na nebo nego na zemlju.³²

Kao zaključak može se reći da Marulićeva djela, poglavito *Evandelistar*, *Institucija*, slično Erazmovu *Enchiridionu* nisu teološke rasprave nego prijedlog za *forma vitae*; ta su djela pomagala, kompendij uputa kako čestito živjeti da bi se bilo dostojno Krista.

U središtu Marulićeve refleksije jest čovjek kao etičko biće. Elementi dogmatske teologije i moralne filozofije isprepliću se i tvore cjelinu, svijest i životni stav mudra čovjeka. On se protivi filozofiji kao pukoj učenosti i mnogoznalosti. U tom se smislu kritički postavlja prema Platonu i Aristotelu kao i sofistima stare akademije,³³ a zalaže se za praktično znanje koje utječe na čovjekovo ponašanje, vrlinu i dobro kao najviše kategorije filozofskih učenja. "Takav aspekt znanja uspostavlja nov odnos vrijednosti: uz realitet kršćanskog religioznog života *sub specie aeternitatis*, ... postuliran je i realitet zemaljskog, društveno-historijskog i moralno-etičkog."³⁴

Za Marulića u konačnici istinska se mudrost sastoji u vjerovanju i predanju Kristu koji poziva: *Vjeruj meni koji sam mudrost Božja, a ne filozofima koji znaju samo ljudske stvari*.³⁵ Međutim, Marulić je daleko od shvaćanja prema kojima se spasenje postiže prosvjetljenjem, gnozom, ili samom milošću i vjerom. On uspijeva izbjeći krajnosti: pretjerano teoretsko spekuliranje i racionalni ekshibicionizam kao i slijepi i obeshrabreni fideizam: *Vjerovati u Boga znači djelovati po vjeri... jedno bez drugoga ništa ne koristi za spasenje*.³⁶

³¹ *Enchiridion*, nav. izd., str. 100-101; 174.

³² *Ev* III, 7.

³³ *Usp. Ev* II, 4; III, 3.

³⁴ Lj. Schiffler, *Humanizam bez granica: hrvatska filozofija u europskom obzoru*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1992, str. 43.

³⁵ *Ev* I, 1.

³⁶ *Ev* I, 1.

Branko Jozić

PHILOSOPHIA MARULIANA

Marulić di certo non può essere annoverato tra i filosofi nel senso concettuale contemporaneo di questa parola. Appartenendo, tuttavia, al movimento umanistico, che aveva tra i suoi ideali la presa di coscienza della dignità dell'uomo e il miglioramento della sua natura, possiamo considerare il suo *opus* letterario-didattico autentica meditazione filosofica. Egli segue, infatti, in pieno la concezione delle scuole filosofiche antiche per le quali la filosofia era l'arte di vivere, un determinato stile di vita che improntava tutta l'esistenza. Non c'è dubbio, il suo pensiero è completamente cristiano, ma questo non significa che sia incline a credere ciecamente. Al contrario, egli apprezza le conquiste della filosofia, ma le ritiene insufficienti per il raggiungimento del fine supremo: la beatitudine. Il sapere protegge l'uomo dalle illusioni, ma la vera sapienza sottintende sia la saggezza che l'integrità morale. In altre parole, Marulić ritiene che l'uomo, a cui Dio ha donato la ragione, deve crescere nella sapienza "per comprendere il suo Creatore, compendendolo lo ama, amandolo lo possiede, e possedendolo è beato in eterno". In maniera simile ad Erasmo, fondandosi sul pensiero di Paolo egli alla sapienza di questo mondo contrappone la sapienza di Dio e conclude: la sapienza istintiva è l'imitazione di Cristo, la vera luce che disperde le tenebre della follia, ovvero la crescita quotidiana nelle virtù e l'emulazione? di Cristo, a cui immagine e somiglianza siamo creati.